

OLVASÓNAPLÓ

EGY KÖNYV KETTŐS TÜKÖRBEN

CSÁTH GÉZA: *Egy elmebeteg nő naplója*.
Magvető, Budapest, 1978.

EGY SORSTÖRTÉNET KÉPE

Számos kiváló vállalkozás kezdeményezője, a Magvető Kiadó *Magyar Tallózó* címen új sorozatot indított. A *Tallózónak* eddig négy kötete jelent meg (Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*, Szeretők és házastársak, Faldű Ferenc: *Téli éjszaka, Háló*; válogatás *Heltai Gáspár* műveiből), a remélnél is nagyobb sikerrel. A karácsony előtti napokban Csáth Géza könyvét már a pult alól sem lehetett megkapni. S ha vélhetően ez a kitüntető érdeklődés nem követi majd a sorozat mindegyik darabját, — annyit túlzás nélkül előlegezhetünk, hogy a *Magyar Tallózó* jött és győzött, koncepciója telitalálatnak bizonyult, a sorozat fölöttébb időszerű kulturális missziót teljesít. Egyidejűen tesz eleget a szaktudomány kívánalmainak és elégíti ki az olvasói igényeket. Régtől tudjuk, hogy ha irodalomról beszélünk, egyáltalán nemcsak szépirodalmat értünk rajta. Az irodalom, napjainkban újra, egyre inkább magába öleli azt is, amit paraliteratúrának nevezünk, az írásban rögzített műveknek annál mindenképpen nagyobb tartományát, amit a klasszicizáló irodalomtörténet irodalom címen jegyezni szokott. A paraliteratúrába beletartozik egyrészt a konzum-civilizáció nagy találománya, műveltség-pótléka, a tizmilliószámra termelt képregény, de beletartoznak, másik oldalról, azok a legkülönfélébb írásos dokumentumok, amelyek a világ, az élet; a társadalom valamely darabjával közvetlenül ismeretnek meg bennünket.

A *Magyar Tallózó* ebből indul ki és válaszolni kíván erre a helyzetre, olyformán, hogy a magyar prózairodalom második világháborúig tartó múltjából válogat, — teljes kötetlenséggel. Ahogyan a sorozat alap gondolatának kitervelője, szellemi tervrajzának megalkotója, Mészöly Miklós elmondotta a múlt év szeptemberében, az *Esti Hírlapnak* adott nyilatkozatában: a sorozat művelődéstörténeti alapokra épül, nem köti magát szigorúan irodalmi határokhoz; arra lesz tekintettel, „amit a magyar észjárás mindennemű prózában létrehozott”. A *Tallózó* „nyomozás a múltunkban a mai magunk után”, „breviárium, értékeink ingyenc kínálata”, „szórakoztató szabadegyetem”. Ha valamit, ezt a programot a legjobb közművelődési programnak tekinthetjük, s a Magvető Kiadó azzal, hogy belevágott ebbe a végül nem kockázat nélküli sorozatba, nem akármilyen kulturális érdekeket szerezhet magának. Mészöly Miklós személye, nemkülönben az interjúban említett irodalomtörténész munkatárs-gárda — Fogarassy Miklós, Lukácsy Sándor, Szőrényi László — fölkészültsége szavatolja, hogy a sorozat megvalósíthatja a legnehezebbet: a tudományos igényesség és az olvashatóság, sőt a szórakoztatás összekapcsolását.

Bárminő reklámnál többet hozott a sorozat konyhájára, hogy az első kötetek közé bekerült Csáth Géza elmekörtani tanulmánya egy elmebeteg nő naplójáról, mely 1912-ben jelent meg *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* címen, s azóta nem látott napvilágot. A tanulmány orvostudománytörténeti és irodalomtörténeti nézőpontból egyaránt különleges érdeklődésre tarthat számot. Jelzi ezt a könyv példászerűen körültekintő gondozása. Mészöly Miklós bevezetőt írt hozzá, a szerkesztők újraközlük a

híres magyar freudista orvos, Ferenczi Sándor egykorú könyvismertetését; a sajtó alá rendező Szajbély Mihály utószava irodalmi, Buda Béla írása orvostudományi oldalról vizsgálja Csáth művét. Orvosi kifejezések szótára és — meglehetősen rövidre sikerült — válogatott bibliográfia segíti az olvasó tájékozódását. Mészöly bevezetője azt vizsgálja, hogy ebben a szakmunkában — melyről szerzője, Csáth Géza azt írta, hogy „tudommal első részletes és teljesen keresztülvitt paranoiaanalízis” — miként van benne az író Csáth Géza alkata, személyisége és hogyan helyezhetjük el a szakorvosi elemzést szépirói művei világában. S mondani sem kell talán: ahogyan Mészöly próbálja bemérni a tanulmány helyét Csáth Géza életében és műveiben — az egyszersmind Mészöly írói alkatáról, személyiségéről, vonzalmairól is képet ad, sőt, helyenként igen jellemző adalékokkal bővíti a róla alkotott ismereteinket.

Igaza van Mészölynek, még véletlennek is kivételes, hogy egy írói mű jobb megértéséhez olyan kalauzt kapunk magától az írótól, mint amilyen az orvos Csáth Géza könyve. De ugyanezt mondhatjuk a kiindulóponttól: Csáth Géza is elsőrangú médiumot talált A. G. kisasszony személyében, aki nem közönséges írói tehetséggel és ökonómiával rögzítette naplójában betegségének jellegét, vezérlő motívumait, tüneteit; lélekének viszonylagos egyensúlyban tartására előhívott védelmi berendezésének jelképeit. Csáth Géza egyidejűen mint kutató lélekbúvár és mint alkotó író fedezett fel kitűnő anyagot A. G. kisasszony naplójában és körtörténetében, amit aztán könyörtelen logikával, szakmai következetességgel és írói beleérző-képességgel ki is aknazott. Az olvasót magával ragadja az elemzés szabotossága, a komplexek működésének gondos föltérképezése, a diagnózisból kibomló sorstörténet képe. Csáth félelmetes biztonsággal előrehaladó logikája a beleérző értelmi képesség lenyűgöző teljesítményét nyújtja. Kitarul előtűnk a betegségbe mind mélyebben belebonyoluló lélek története, s az elemzés éleselméjűsége feleltetni tudja velünk, hogy szánandóan nyomorúságos élet végső tönkremenetelét követtük nyomon. A módszer hidegen szakszerű, pontos és kíméletlen — mi más lehetne? Sehoh sincs nyoma — az írótól elvárható — részvétnék, együttérzésnek. Ez az olvasóban támadhat fel, utólag, midőn kioldotta magát a szakszerűség logikájának bűvöletéből.

Mégis, marad valami föloldatlanság, amit sem a bevezető, sem az utószavak nem szüntetnek meg, s ez Csáth emberi személyisége és írói karaktere egymásba játszásából ered, s nem különben abból, hogy a kisasszony kórképébe akaratlanul belerátjuk az író kórképét is. Persze, igaza van Mészölynek, mikor meggyőző érvekkel hárítja el a könnyen adódó párhuzamot, mely a naplóból kibomló élettörténet és Csáth Géza személyisége között lenne megvonható. Szerinte csak negatív analógiát találhatunk a beteg és az orvos sorsában. A bevezető tanulmány írója ennek rögzítésével nem elégszik meg, innen tovább lép s olyan magyarázatot kockáztat meg, mely a Csáthról szóló szakirodalomban egyedülálló. Nem tekintí Csáth Gézát „ködlovagnak”, ehelyett azt húzza alá, hogy az író személyiségét könyörtelen önvizsgálat jellemezte, ami elsősorban abban mutatkozott meg, hogy elutasított mindenféle pótmagyarázatot; nem akart menekülni. Ep értelmét megütököztette mindazzal, „amire a ráció sehogy vagy csak kényszeredetten kínál megoldást”. A gondolatmenet váratlan csattanója pedig az, hogy Csáth Géza „a köznapi értelemben vett egészség kóros túlzása” miatt bukott el. Mi volt benne a kóros túlzás? Az, hogy Csáth túlzottan logikus, racionális módon tekintett az életre, önmagára. Elhárította magától az egészség különböző leplező, ködösítő magyarázatait, de ebben annyira következetes volt, hogy értelme vette rá a narkotizálásra. Mindent végsőig akart vinni, — ezért bukott el.

Meg azért, mert ő is beteg volt — tehetnénk hozzá. Ha egyéb nem, A. G. kisasszony itt közölt körtörténete is emlékeztethet rá, hogy a lélek kóros elváltozásait, magát az elmebajt az emberi élet egyik állapotának, nem pedig *alantas* állapotának kell tekintenünk. De lehet-e *többletnek* látni? A bevezetőben azt olvassuk, hogy G. kisasszony olyan mértékben kitágította a világot képzelgéseivel, amire nem lett volna módja a kisszerű hétköznapi életben. Teljesen egybevág ez az állítás azzal, amit Csáth Géza A. G. kisasszony pszichózisa analízisének összefoglalásául ír: „Sok testileg

egészséges, épeszű ember meghal az életének delén anélkül, hogy elmondhatná magáról, hogy olyan nagyfokú, változatos és nagy mennyiségű élvezetben lett volna része, mint A. G. kisasszonynak." Ez az egyetlen mondata Csáth Gézának, amelyben kilép az elemző szakszerűség, tárgyilagosság köréből; ez mintegy szubjektív, lírai hozzáadás a személytelen kórrajzhoz. Az író 1912-ben már morfiummal élt, beteg volt, s mint Kosztolányi írta 1919-es *Csáth Géza betegségéről és haláláról* szóló cikkében: „nyilvánvaló, hogy ekkor már ketten gondolkoztak és cselekedtek: ő és a morfium, mely bevakodott a vérebe és átalakította egykori egyéniségét." Kosztolányi, a leghitelesebb tanú, nagyon meggyőző módon írja le a folyamatot, hogy a narkotikum rabjává lett írónak fokozatosan miként szűkült be világa. „Mert a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzá nem értők képzelik. Eppen ellenkezően hat."

Morfinizmus és paranoia nem ugyanaz, de tekinthetjük-e a paranoiát bárbinő nézőpontból totális életnek? A naplóból kiderül, hogy a klinikán ápolat kisasszonynak képzelgésai, téveszméi voltak — lehetek — csupán, s ha ezek ugyan rendszert alkottak is, éppen a totalitástól estek távol, lehangolóan szegényes képzeteket nyújtottak a világról. Hogy ezek a képzetek célszerűen egybeszerveződtek, meg hogy a beteg naplója helyenként nagy képzelőerőről tanúskodik — az tagadhatatlan. A napló mégis egyértelműen azt bizonyítja, hogy a lélek betegsége torzít, mert bár egy-egy irányba megnövelheti a képzetet, a tudat működését összezavarja és a beteget kiközösíti a világból. A betegség nem tágitja, hanem szegényíti, sorvasztja az életet — amit, persze, csak akkor láthatunk be, ha egyúttal elismerjük, hogy az emberi élet vezérlő ereje a tudatosság, a gondolkodás, — az egészség.

Ha pontról pontra haladó analógiát hasztalan keresnénk is az író és A. G. kisasszony körképe között, attól a gondolatától mégsem tudunk szabadulni, hogy Csáth Géza tollát nemcsak orvosi szakismeretei vezették. A pszichoanalízis rendszerét készen kapta szakmai stúdiumaiból, de hogy oly árnyalatos finomsággal végezte elemzését, abban nem kis szerepet játszhatott az önmegfigyelés tapasztalatanyaga is. A pszichoanalitikus Csáthnak — bár sors történetük karaktere erősen különbözött egymástól — nemcsak a kisasszony volt a médiuma, hanem saját maga is. A narkotikummal élő orvos és író egy személyben. A kórkép tudományosan megalapozott írói munka. Ferenczi Sándor Csáth éles megfigyelőképességét emelte ki recenziójában és — megróvólag — „a túl gyors általánosítást, „a túl korai rendszeralkotást". Vagyis *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusának* azt a két vonását, melyet az írói beleérzés, a médiummal való kivételes azonosulás képessége is alakított. A kórtörténet orvosiilag szabatos, tudományos terminológiájú leírása egyúttal láttató, meglevenítő írói remeklés is, főként abban, ahogyan Csáth a komplexek működésének összefüggéseit megrajzolta. Abban, amit Ferenczi kifogásolt, a rendszeralkotásban, a kórtörténet sors történetébe tágitásában, — az írói alakteremtő képesség és fantázia is közreműködött. Gondolhatnánk persze, ennek a fordítottja igaz inkább: a novellairó még többet meríthetett a pszichoanalízis elméletéből és klinikai gyakorlatából. Így is van, csak annyit kell ehhez hozzátenni, hogy behatóbb elmeorvosi tanulmányai előtt, Csáthnak már fiatalkori novellái is a lélektani különösségek, rejtélyek, betegségek leírásával tündek ki. A sokat idézett *Anyagyilkosság* is korai írása.

Az 1964-es kiadása válogatással. *A varázsló halálával* terelődött újra a figyelem Csáth Gézára, s Illés Endre bevezető tanulmányában szó esett az író orvosi szakmunkájáról, csakúgy, mint Dér Zoltán *Az árny zárandoka* című tanulmányában. De visszatekintve a távolabbi múltba, irt erről a könyvről Kosztolányi Dezső is. Alig érthető, hogy miért csak most került az olvasók és szakemberek kezébe: ragyogó munka, Csáth Géza életművének jobb megértéséhez nélkülözhetetlen kulcs, egyúttal híradás a századelő magyar szellemi életének bőségéről, kezdeményező képességéről. S mint rendkívül alapos szövegfeltárás, ez a kiadvány méltón folytatja a jugoszláviai irodalomtörténészek — Bori Imre és Dér Zoltán — nálunk tán nem is mindenben érdeme szerint méltányolt munkáját.

BÉLADI MIKLÓS